

Boekbespreking

De kracht van onbeschikbaarheid: een pleidooi voor diepere verbinding

Jens Verhoeven Vrije Universiteit Brussel
jens.verhoeven@vub.be

Hartmut Rosa (2022) *Onbeschikbaarheid*.
Amsterdam: Boom. 160 pagina's, €24,90,
ISBN 97890244448265.

Oorspronkelijk verschenen als: Hartmut Rosa
(2020). *Unverfügbarkeit*. Berlin: Suhrkamp.
130 pagina's, €9,99, ISBN 9783518471005.

De wereld dient ons gunstig te zijn, onze tijd is immers kostbaar. Om deze reden heeft de mens zich vanaf de Verlichting omgedoopt tot keizer van de efficiëntie. Alle ongemakken die de weg naar een beter leven hinderen, moeten worden aangepakt, terwijl alle tekenen van groei worden geprezen. Hoewel de invulling van 'het goede leven' door de jaren heen al vele varianten heeft gekend, is het middel om daartoe te geraken zelden aan het wankelen gebracht. Ook vandaag heerst nog steeds de consensus dat 'het goede leven' de uitkomst is van efficiënter en rationeler handelen. Of het nu vanuit een materialistisch of idealistisch standpunt wordt gedefinieerd maakt weinig uit: het ideaal ontsluiert steeds een tekort dat bijgebeend moet worden. En aangezien het nooit ver zoeken is naar iemand die het ogenschijnlijk beter heeft dan wij, een idee dat het kapitalisme maar al te graag in stand houdt, zorgt de blijvende kloof tussen wat *is* en wat *kan zijn* dat het streven naar verbetering nooit stopt: relaties, mode en reisbestemmingen verliezen snel hun glans in de eeuwige zoektocht naar iets beters. De honger naar verbetering dwingt ons om steeds sneller plaats te maken voor het nieuwe, de levensduur van 'het goede' is nog nooit zo kort geweest.

Razende stilstand

In zijn boek *Onbeschikbaarheid* waarschuwt Hartmut Rosa (2022), voornamelijk bekend om zijn ideeën om-

trent sociale versnelling (Rosa 2016, 2019), voor deze trend. De Duitse socioloog is tot zijn spijt getuige van de intrinsieke perspectiefwissel die 'groei' geleidelijk ondergaat. Waar groei vroeger een beweging was naar een nieuwe, veelbelovende horizon van verandering en beterschap, moeten we nu groeien om bij te blijven met dat wat al is. We worden niet meer aangetrokken door een veelbelovend doel dat in de verte ligt, maar opgejaagd door een angst die ons op de hielen zit. Om deze reden stelt Rosa dat onze samenleving zich in een toestand van 'razende stilstand' bevindt, een begrip dat hij ontleent aan de Franse filosoof Paul Virilio. Ze kan zich enkel nog dynamisch stabiliseren, dat wil zeggen dat zij voortdurende (economische) groei, (technische) versnelling en (culturele) vernieuwing nodig heeft om haar relatieve positie ten opzichte van anderen in het versnellingsstelsel te kunnen behouden. Stil blijven staan in een kapitalistisch gedreven wereld waarin iedereen voortdurend evolueert brengt namelijk het risico met zich mee om alleen achter te blijven; naar analogie met een wielrenner die te midden van een peloton plots besluit om te stoppen met trappen. Als we niet beter, sneller, creatiever en efficiënter worden, gaat er werkgelegenheid verloren, zullen bedrijven sluiten, zullen de belastinginkomsten dalen et cetera. De constante drang naar vooruitgang in onze omgeving maakt meegroeien een onontkoombare realiteit.

Een koude wereld

In *Onbeschikbaarheid* bouwt Rosa (2022) hierop voort en toont hij aan hoe de moderniteit er cultureel op ingesteld is en er structureel toe gedwongen wordt de wereld in alle opzichten berekenbaar, controleerbaar, voorspelbaar en beschikbaar te maken. De angst om achterop te geraken dwingt ons tot een voortdurende staat van alertheid. Bang voor een negatieve tussenstand zijn onze ogen niet meer af te houden van de ontelbare parameters die de wereld voor ons vertalen in een stand van zaken. Denk hierbij niet alleen aan de alomtegenwoordige invloed van sociale media, waarbij het aantal volgers of likes als maatstaf voor sociale acceptatie dient, maar ook aan meer subtiele metingen zoals de kwaliteit van onze slaap, onze leeftijd bij het afstuderen, de voedingswaarden van ons eten of de impact van onze ecologische voetafdruk. Steeds worden we herinnerd aan wat is en hoelang de weg nog is naar wat *kan zijn*. Het handhaven van onze (relatieve) positie in het peloton vereist immers een volledige benutting van beschikbare middelen. Met behulp van wetenschappelijke kennis, technische vaardigheid, politieke beheersing en economische efficiëntie zijn we, zowel op microniveau als op macroniveau, doorlopend aan het reflecteren over onze situatie en immer zoekende naar manieren om deze te verbeteren of op zijn minst te handhaven.

Hoewel deze eindeloze zoektocht naar vooruitgang en vernieuwing aan de basis ligt van een aantal onvoorstelbare verwezenlijkingen – denk bijvoorbeeld aan de wonderen die verricht kunnen worden dankzij de implementatie van technische toepassingen op medisch gebied – maakt Rosa zich voornamelijk zorgen over hoe

dit zijn tol eist op onze relatie met de wereld buiten deze *ratrace*. Het is namelijk onwaarschijnlijk dat een wielrenner je na zijn intense koers zal vertellen over hoe mooi die rij wilgen daar naast de weg roerloos hun smalle witte blaadjes in de stille lucht staken, of hoe toen de zon net verdwenen was de wolken doorgloeiden terwijl de hemel in het oosten donkerblauw kleurde. Op dezelfde manier dat de wielrenner in het heetst van de strijd geen boodschap heeft aan wat zijn omgeving hem probeert te vertellen, dreigt de moderne samenleving zich blind te staren op efficiëntie en verbetering waardoor ze geen oog meer heeft voor wat zich daarbuiten afspeelt en voeling verliest met meer wezenlijke aspecten van ons bestaan.

De samenleving lijkt in haar streven naar verbetering iets kwijt te zijn gespeeld. Het is op dit punt dat Rosa's betoog filosofischer van aard wordt en de invloed van kritische pioniers Horkheimer en Adorno zich te kennen geeft. Zij schreven namelijk in het midden van de vorige eeuw al hoe 'de veelheid aan vormen tot positie en ordening [werd] teruggebracht, de geschiedenis tot feiten, de dingen tot materie. [...] het getal de canon van de Verlichting [werd]' (2007: 39). Een boodschap die duidelijk doorklinkt in Rosa's betoog wanneer hij stelt dat de mens steeds een agressievere houding aanneemt ten opzichte van zijn buitenwereld. De dingen verschijnen ons namelijk als iets wat gekend moet worden, waarvoor betaald moet worden, wat verworven moet worden. We verliezen het vermogen om stil te staan en naar de dingen te luisteren, zonder ze te vertalen in termen van efficiëntie. De mensen en de dingen mogen in zo'n parametrisch beschikbaar gestelde wereld dan wel functioneren, wellicht zelfs beter en efficiënter dan voordien, maar ze hebben elkaar niets meer te zeggen (Weyns 2017). Ze vervreemden, belanden in 'een toestand van verhouding zonder verbinding, waarin subject en de wereld innerlijk los, onverschillig of zelfs vijandig tegenover elkaar staan' (Rosa 2022: 45). De dingen verliezen hun aansprekelijk karakter, ze staren ons aan en we begrijpen hen niet meer – zo'n wereld is volstrekt ondichterlijk, betekenisloos en onsociabel (Weyns 2017). Dankzij de volledige controle die we willen uitvoeren op onze omgeving dreigen we, met andere woorden, gevoelloze inwoners te worden van een koude en onverschillige wereld. We dreigen te verstarren tot paradijsloze kinderen en niet meer te resoneren met onze omgeving.

Resonantie

Gelukkig is Hartmut Rosa niet even zwartgallig als Adorno en Horkheimer en ligt de focus in zijn werk overwegend op de (zeldzame) momenten waarop de menselijke relatie met de wereld nog wel de kop opsteekt. Waar traditionele benaderingen van maatschappijkritiek, zoals die van Adorno en Horkheimer, de nadruk legden op de dialectiek van de Verlichting en de vervreemding door instrumentele rede, stelt Rosa sinds zijn eerste boek *Resonanz* (2019), resonantie voor als een antwoord op deze vervreemding. Hiermee wil hij niet alleen de passieve manier waarop de wereld wordt ervaren benadrukken, maar bovenal een actieve en wederkerige relatie

waarin resonantie zowel het subject als het object van interactie transformeert. Gesteund door een aantal vooraanstaande sociologen probeert Rosa zo de relevantie van onze bekwaamheid tot interactie met de buitenwereld – of nog: onze ‘socialiteit’ – aan te kaarten. Want wie goed tussen de lijnen leest, begrijpt al snel dat Rosa’s paradepaardje ‘resonantie’ geen nieuw concept is. Het bouwt voort op het gedachtegoed van een aantal grote sociale denkers dat hem voorging, zoals George Herbert Meads ‘verinwendigde ander’ en Merleau-Ponty’s ‘verwantschap met alle wezens’ en ‘het vermogen om hun weerklank te geven, hen te begrijpen en te beantwoorden’.

Hoe dan ook stelt Rosa’s interpretatie van resonantie als een diepe, betekenisvolle verbinding die ons vermogen tot empathie en begrip overstijgt, een niet te miskennen alternatief voor aan de heersende modus van ‘beschikbaarheid’ die de hedendaagse maatschappij kenmerkt. Rosa benadrukt immers dat de grondmodus van het menselijke bestaan ‘niet over de dingen te beschikken is, maar ermee te resoneren, ze vanuit ons eigen vermogen tot respons te brengen en vervolgens weer op deze respons te reageren’ (2022: 48). Hij beschouwt de mens als ‘tussenwezen’, zoals Weyns het zo heerlijk beschrijft, steeds op zoek naar zichzelf in de spiegel van het andere rondom hem: ‘hij kijkt zijn ogen uit, bedrinkt zich in kleuren, vormen en ritmes, aan wolken, landschappen, vogels en kruidieren, planten, rotsen, rivieren, libellen, sterrenhemels, grotten en zeeën. Hij kijkt, luistert, voelt en tast zichzelf bijeen’ (2017: 89). De mens is onderweg naar iets en daarvoor spiegelt hij zich aan wat hem omringt: ‘responsiviteit, of het vermogen om te resoneren, wordt zo de essentie, niet alleen van het menselijke bestaan, maar van alle mogelijke verhoudingen tot de wereld’ (Rosa 2022:48). Maar aangezien de sociale constellatie de afgelopen eeuwen tijdens haar vlucht naar efficiëntie de tijd heeft gekregen om een systeem te normaliseren waarbinnen socialiteit slechts een bijrol speelt, neemt de Duitse romanticus geen eenvoudige opdracht voor zijn rekening wanneer hij de urgentie van resonantie wil aantonen.

Ondanks deze uitdaging moet gezegd worden dat Rosa erin slaagt om helder tot sociologische relevantie te komen: de agressieve houding die we innemen ten opzichte van de wereld verhindert ons de fenomenale verscheidenheid van de dingen te ervaren, ze heeft slechts oog voor dat wat wij er conceptueel, economisch of technisch van beschikbaar hebben gemaakt. De waarde van resonantie, het vermogen om ons open te stellen voor het andere, om geraakt te worden en te reageren op een manier die wederzijdse transformatie mogelijk maakt, dreigt zo te verwateren. Rosa’s boek onderstreept het belang van deze concepten voor een diepgaand begrip van onze interacties met de wereld, waarbij hij de nadruk legt op de noodzaak om de kwaliteit van onze relaties met de omgeving te heroverwegen, ver voorbij het puur functionele of utilitaire.

Onbeschikbaarheid

Wanneer er, ten slotte, getracht wordt de drang naar functionaliteit, die focust op het toegankelijk en controleerbaar maken van onze omgeving, te laten rijmen met Rosa's idee van resonantie, bereiken we de kernthese van zijn boek.

In het hart van Rosa's stelling in *Onbeschikbaarheid* ligt het idee dat onze pogingen om de wereld om ons heen te controleren en beschikbaar te maken, ironisch genoeg, leiden tot een staat waarin de wereld zich aan onze greep onttrekt. Deze paradoxale dynamiek vormt de basis van wat Rosa 'de grote fundamentele frustratie van de sociale constellatie' noemt. Terwijl we onze omgeving trachten te controleren en beschikbaar proberen te maken, wordt de wereld massaal op een nieuwe en radicale manier juist *onbeschikbaar* voor ons.

We kunnen onze omgeving namelijk niet dwingen om tot ons te spreken, resonantie kan niet worden geïnstrumentaliseerd. Hoe mooi de reisverslagen en garanties op het noorderlicht of *the big five* ook staan te pronken op zweverige reiswebsites, wanneer we de wereld instrumentalistisch benaderen zijn we doof voor wat ze ons probeert te vertellen. Zodra we een agressieve houding aannemen ten opzichte van onze omgeving begeven we onszelf in een resonantiedempende afsluiting: dan willen we niet langer bereikt worden, maar ons doen gelden. De mens die geraakt en geappelleerd wil worden komt bedrogen uit wanneer die in deze gemanipuleerde omgeving opzoek gaat naar resonantie. Het aanraken, responderen en transformeren valt niet af te dwingen, daarin ligt de kracht van resonantie. Sterker nog: hoe meer we het willen, des te minder het ons lukt. De ontmoeting bij kaarslicht, de berg bij dageraad, de mooiste muziek in de duurste concertzaal, 'zelfs als we proberen alle subjectieve, sociale, ruimtelijke, temporele en atmosferische achtergrondomstandigheden onder controle te houden en ze volledig in te richten op de ervaring van resonantie kan het zijn dat [het] ons toch volkomen koud laat' (Rosa 2022:53).

Het verklaart waarom de meest georkestreerde pogingen om ervaringen van schoonheid, ontzag of verbondenheid te creëren vaak falen. Resonantie vereist een bepaalde mate van onvoorspelbaarheid en onbeheersbaarheid, kwaliteiten die in schril contrast staan met de moderne obsessie met efficiëntie en controle.

Rosa's boek is daarmee zowel een culturele diagnose als een uitnodiging tot heroverweging van onze interactie met de wereld. Hij poneert dat het omarmen van onbeschikbaarheid – de erkenning dat sommige dingen buiten onze controle liggen en ons kunnen verrassen, uitdagen en veranderen – de sleutel vormt tot het vinden van diepere resonantie met de wereld. Hoewel dat op een abstract niveau aannemelijk klinkt, laat Rosa het concretiseren aan de lezer over. Dat is jammer, want juist deze leemte had hij kunnen benutten om vernieuwing te brengen ten opzichte van zijn eerdere werk.

Ondanks dat de doorwinterde romanticus er, mijns inziens, opnieuw in is geslaagd om theoretische inspiratie te bieden over een diepere, meer resonante manier

van leven, doet hij dat toch voornamelijk met een formule die wordt gerecycleerd uit zijn voorgaande werken. In *Onbeschikbaarheid* wordt de aloude resonantietheorie hoogstens – zij het op boeiende wijze – in een nieuw daglicht geplaatst. Hoewel de lezer die niet vertrouwd is met het eerdere werk van Rosa met *Onbeschikbaarheid* een boeiend, vlot geschreven werk in handen krijgt, zal de vertrouwde lezer mogelijk op zijn honger blijven zitten.

Literatuur

- Horkheimer M & Adorno T (2007) *Dialectiek van de Verlichting. Filosofische fragmenten*. Amsterdam: Boom.
- Rosa H. (2016) *Leven in tijden van versnelling: een pleidooi voor resonantie*. Amsterdam: Boom.
- Rosa H. (2019) *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Rosa H. (2022) *Onbeschikbaarheid*. Amsterdam: Boom.
- Weyns, W. (2017) *Van mensen en dingen: een verkenning van onze socialiteit*. Brussel: Larcier-Intersentia.
-

Over de auteur

Jens Verhoeven is als onderzoeker verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel.